

Неколико докумената о побуни морнара у Боки Которској 1918

Према литератури коју је у својој књизи „1918 на Јадрану“ навео др. Фердо Чулиновић, први напис, који је објављен о побуни морнара у Боки Которској, био је онај што га је у листу „Il Lavoratore“ (Трст, 12-XI-1918.) објавио Марчел Калигарис, један од чланова ужег руководства побуне. Послије њега писали су о том догађају многи талијански (Нери, Чеола), њемачки (Фрај, Сокол Ханс), чешки (Соукуп, Зипек, Урбан) и југословенски писци у периоду између два рата.¹⁾

Учесници те велике демонстрације за мир припадали су разним народностима Аустроугарске Монархије, па је посве разумљиво што се нашло више њихових сународњака, који су хтјели да овај јуначки подвиг забиљеже потомству. У времену између два рата, у Југославији која је самом покрету дала највише учесника и руководилаца (Јурај Шижгорић, Мате Брничевећ, Шиме Ујдур, Антун Сесан), није се писало, ни онако, ни онолико, колико је значење самог догађаја захтијевало. Осим дужих или краћих чланака у новинама и ревијама („Ново Доба“, „Радничке новине“, „Ослобођење“, „Борба“, „Јадранска стража“ итд.) имали смо подужи напис Станислава Кракова у „Алманаху Јадранске страже“ за 1929 г., у којем је покушао дати овој побуни чисто националистички карактер краљевског југославенства. То је написано непосредно послије проглашења Шестојануарске диктатуре, вјероватно по наредби, а требало је да дјелује као првсразредна пропаганда за Југославију Александра Карађорђевића, без обзира што је његов министар војске и морнарице, генерал Стеван Хаџић, управо годину дана раније (18-I-1928), забранио учешће морнарице у комеморацији стријељаним морнарима.

Послије Другог свјетског рата, први је код нас почео да пише о том догађају Анђелко Калпић, официр Југословенске

¹⁾ У попису литературе о Бококоторској побуни не налазе се чланци Анђелка Калпића, које је писао у „Југословенском морнару“ и „Слободној Далмацији“ 1946 и 1947 године. Осим тога нијесу наведени ни чланци у „Радничким новинама“ (Сплит, бр. 39 из 1920) и „Ослобођењу“ (Сплит, бр. 25 из 1920).

ратне морнарице. Он је својим добрим чланцима о том предмету, заинтересирао нашу јавност за сам догађај, па се последице њега, јавило више њих који су у нашим новинама и ревијама о томе писали. Али оно што је требало одавно учинити, да би се том догађају дало значење које заслужује као први велики предзнак пропасти Аустро-угарске Монархије учинио је др. Фердо Чулиновић, давши у већ наведеном дјелу опсежну студију о том и сличним догађајима који су се десили 1918 на Јадрану.

У овај посао уложио је др. Чулиновић много труда, прегледао је готово сву литературу и извршио опсежну анкету међу свима онима, који су могли пружити корисних података о побуни. Ова анкета је свакако била потребна и дала је несумњиво корисних и драгоцених података, али има извјесних разлога објективне природе, због којих је можда требало овом послу приступити са више опреза и акрибије. Ту је у првом реду велика удаљеност самог догађаја од времена кад се анкета вршила, а затим и чињеница да учесници у анкети дају своје изјаве у потпуно измијењеним условима политичког и друштвеног живота код нас. Кроз тридесет година могло се штошта заборавити од онога што је било; штошта је људска машта могла искривити, одузимајући или додајући чега није било, особито, ако се изјаве дају, као што је то у овом случају, у веома повољним условима, да се нагласи и значење властитог учешћа и да се самом покрету придаду и оне револуционарне тежње, којих тада није било, или су биле врло магловито и слабо изражене.²⁾

Узмимо на примјер изјаву Шиме Ујдура, која је сигурно најважнија и требало би да буде највјеродостојнија, јер је даје члан најужег дијела морнарског руководства, који је морао бити најбоље информиран о догађајима и имати најјасније перспективе о циљу побуне.

У самом тексту књиге има цитата из те изјаве који се не налазе у тексту изјаве штампаном на крају књиге, или се пак

²⁾ Бавећи се неко вријеме и сам побуном морнара у Котору, покушао сам да сазнам неке детаље од једног морнара, који је, у вријеме кад је избила побуна, служио на броду „Monarch“. Он се није сјећао ни опће познатих детаља из тока побуне, на пр. да је видио извјешену на „Monarch-у“ црвену заставу, али се зато врло добро сјећао једног детаља о којем сам до сада само у „Борби“ (1928) читао. Кад је стигла у Боку Которску флота из Пуле с намјером да угуши побуну, на многим је бродовима побуна била већ угушена и морнари су од стране официра били затворени у потпалубље. Кроз округле прозорчиће у потпалубљу „Monarch-а“, проматрао је тај морнар долазак и кретање Пулске флоте и опазио, да иза морнара који су послуживали код топова, стоје официри с пиштољем у руди, спремни да одмах пуцају, ако морнари покушају да откажу послушност.

разликују по смислу.³⁾ У самој пак изјави има мјеста која се, особито што се тиче питања циљева побуне, сукобљавају међу собом. На једном мјесту Ујдур каже да су одлучили покренути „демонстрацију за мир“, која би имала за циљ присилити владу на што скорије закључење мира, како би се што прије могли вратити својим кућама. „У томе смо сви били јединствени“, — каже Шиме Ујдур. На другом мјесту пише, како се у разговору између руководства побуњеника и адмирала ипак показало да нијесу сложни: „Једни су викали да хоће мир, тражили су свршетак рата, други су захтијевали побољшање менаџе и допуст, трећи су тражили ципеле и боље униформе, неки су се опет тужили против поступања официра, било их је који су се тужили на изванредно тешко стање њихових породица, које већ дуго нису видјели итд., а социјалистички настројени морнари викали су и против читавог политичког система, чији руководиоци воде нападачки рат, богате се, а дотле милијуни сиромашног свијета пропадају“ (страна 256). На трећем пак мјесту Ујдур изјављује: „Ми смо уствари жељели социјалистичку револуцију, којој би први дали знак и отпочели је...“ Ова категорички изражена жеља има, по мом мишљењу, да захвали своје постојање само чињеници, што је код нас данас победила социјалистичка револуција, јер и сама изјава Шиме Ујдура, као и сви догађаји у побуни, јасно говоре да тако одређених жеља (одређена жеља је готово циљ) није било и да оно што је у читавој побуни било доиста револуционарно и чему се данас с правом дивимо и поштујемо као смион и храбар чин, јест сам акт побуне и она кратка жива активност непосредно послје тога.

У својој изјави Ујдур цитира у наводницима ријечи, које је тобоже изрекао Франц Раш прије тридесет година. Таква слобода, сувишна је и непотребна, а што је најважније, такви цитати не дјелују никако увјерљиво, јер ко се послје пуних тридесет година може тачно сјећати ријечи које је нетко рекао.

³⁾ Цитат на страни 67.: „Ми (из текста се не може закључити ко је то: Ми. Јесу ли то морнари, централни комитет или нетко други?) смо уствари жељели социјалистичку револуцију којој би први дали знак и отпочели је...“, не налази се у изводу изјаве. У изводу изјаве на страни 255 има једно мјесто које би по сличности садржаја могло донекле одговарати наведеном цитату. То мјесто почиње реченицом: „Наш је главни циљ био, да се што прије сврши рат...“ и наставља изјавом да су социјалисти, чланови централног комитета, настојали да дође до социјалистичке револуције, али се о томе нијесу отворено изражавали.

Према томе оно неодређено „ми“ са стране 67, који су тако одлучно жељели социјалистичку револуцију, били су социјалисти, чланови централног комитета. Остаје ипак необразложено њихово настојање да дође до социјалистичке револуције, кад се о томе нијесу усуђивали отворено говорити ни пред самим члановима централног комитета, тј. пред најужим руководством побуне.

Ујдур надаље у својој изјави каже да се „очекивала помоћ из Пуле и Шибеника“, да је „јављено и друговима из Пуле и Шибеника“, (стр. 258) и да је та очекивана помоћ била велика нада бококогорских револуционара, кад је већ све било изгубљено. Они су, према Ујдуровој изјави, вјеровали у чудо које се, наравно, није догодило. Зашто су морнари и сам централни комитет били увјерени да су их другови из Пуле и Шибеника чули и да ће им „стићи у помоћ“, то Ујдур ничим не објашњава. Зар је једна депеша, која вјероватно није била ни послана, била довољан разлог да и централни комитет чврсто вјерује да ће доћи помоћ?

Овакве изјаве нијесу смјеле остати без критичке анализе аутора, тим прије што се код нас раније доста писало о тој побуни на основу изјава и сјећања која се нијесу довољно провјеравала, а слабо се трагало за писаним документима. То је сигурно опазио и др. Чулиновић, па се у свом напису служио страном литературом, која је дијелом писана и на основу писаних докумената, који су се о побуни сачували (Сокол Ханс, Хуго, Бруно Фрај). Осим тога, он је сам пронашао неколико до сада непознатих и вриједних докумената, који се односе на тај догађај и помоћу њих објаснио чињенице, које су се прије тога могле само нагађати, или нијесу биле уопће познате.

Придружујем се овим настојањима д-ра Чулиновића око документације фебруарских догађаја у Боки Которској 1918, објављивањем у цјелости ових неколико докумената који су нађени у Државном архиву у Задру, а који, колико ми је познато, нијесу до данас били објављени.⁴⁾

Међу Пресидијалним списима Намјесништва за Далмацију (год. 1915—1918, св. XIV, бр. 707, Државни архив Задар) нашао се мали досије посвећен побуни морнара у Боки Которској; нашао се осим тога и чланак што га је о тим догађајима донио француски лист „Le temps“ (11-VIII-1918), преведен на њемачки језик, као и уводни чланак „Народног листа“ у којем се тражи ослобођење оних морнара, који нијесу били осуђени од ратног суда, већ су задржани у затвору, те им је суђење било касније. Због тога је чланка „Народни лист“ био двапут заплијењен. Све ове документе, писане на њемачком језику осим чланка у „Народном листу“, доносим преведене у цјелости на хрватском језику.

Бр. Пв. 6 / geh.

Бока Которска

Покрет у морнарици.

⁴⁾ Према наводима у књизи д-р Чулиновића стр. 64, извјештај Јарослава Вучара, дијелом је објављен у дјелу Bruna Frei: Die roten Matrosen von Cattaro (Wien 1927).

Министарству унутрашњих послова

Б е ч

Додатно шифрираним брзојавкама од 2 и 4 овога мјесеца број тајни 2 и 3 част ми је В. Е. подастријети у препису извјешће Котарског поглаварства у Херцегновом на знање с обавијешћу да у међувремену није стигао никакав даљњи извјештај.

Ц. К. Дворски савјетник — Управитељ котарског Поглаварства.

Бр. 160 / Res.

Херцегнови, 4-II-1918

Његовој Екселенцији

Господину Грофу Марију Атенс од Светог Крижа стварном тајном савјетнику — Ц. и К. намјеснику Краљевине Далмације итд. итд. итд.
у Задру

Ваша Преузвишености!

Додатно мојим шифрираним брзојавкама од 1 и 3 ов. мјесеца част ми је извјестити Вашу Преузвишеност о побуни морнара ратне морнарице како слиједи:

1. овога мјесеца, око 1 сат послје подне, ненадано, на претходни знак, истодобно подигло све јединице ратне морнарице, — једнако већи бродови, „Skt. Georg“, „Karl VI.“, „Monarch“, „Kronprinz Rudolf“, „Novara“, „Helgoland“, „Gäa“ и други, као и разарачи и торпиљарке црвене и бијеле заставе (уз даље вијање заставе ратне морнарице).

Овим симболичним кићењем заставама хтјело се је дати најрјечитији израз циљу и програму, више на бази штрајка или пасивне резистенције него на другом каквом темељу заснованог покрета морнара.

Придржањем заставе ратне морнарице имало се је нагласити несломиву вијерност цару, бијелом заставом чежњу за скорим миром, црвеном заставом социјално демократски циљ, т. ј. побољшање материјалних прилика, равноправност, постигнуће дужег отсуства и слично. Да би дали јачу снагу свом програму и категорично постављеним условима, преузеше морнари, по прилици 10.000 морнара свих бродова, заповједништво, наредише интернирање адмирала и свих официра на властитом броду, дајући им једноставну храну као и момчади; пренијеше право заповиједи на по рангу најстарије подофицире и запосјеше такође истодобно по својим повјереницима све на копну постојеће морнаричке постаје (слагалиште мина, авијонску станицу, радиостаницу и слично).

Будући да су сва настојања врховног заповједника (адмирала Ханса), заповједништва флотиле крстарица и свих морнаричких официра, да опет успоставе мир и стегу мирним путем, остала без успјеха, а покрет почео да поприма све више прије-

тећи карактер с евентуално сасвим непредвиђеним посљедицама, заповједништво ратне луке — након што је узалуд покушало да их умири преко једног парламентарца (у особи директора инжењерије, пуковника Билек-а) — нашло се је присиљеним, те се спреми, да подузме најозбиљније мјере.

У најкраће вријеме биле су концентrirане све копнене трупе топништва и пјешадије, које су биле расположиве и почачане допремом војске из оближњих мјеста, тако поименице из Херцеговине, а заповједништво морнарице у Пули одмах је одредило одашиљање неколико ратних бродова у Боку. Свим ратним бродовима усидреним у Боки било је најстрожије наређено, да не напуштају своје сидриште и упућен им је ултиматум до 2 ов. мј. у 3 и по сата послјије подне.

Договорно са заповједнишвом ратне луке одредио сам због сигурности привремену евакуацију грађанског становништва из Херцеговога и најближих мјеста у оближње брдске предјеле и након заједничке сједнице с опћинским вијећем, објавио сам упуте око понашања пучанства, за чију опскрбу се је побринуло врло сусретљиво заповједништво ратне луке из војних залиха.

У подне 2 ов. мјесеца преселило се је заповједништво ратне луке на Камено (око 700 метара високо положена висорава, гдје се отприје налазио уређен логор за један батаљон). Ја сам се придружио заповједништву, да му у свако вријеме и у сваком случају будем на расположењу, док су виши полицијски комесар Бухар и тајник Намјесништва Мајер имали задатак, да се брину за све остало у Херцеговном и околици.

Дне 2 ов. мј. у 12 сати поподне — дакле сат и по прије истека одређеног ултиматума — десио се је сљедећи догађај: Н. В. ратни брод „Kronprinz Rudolf“, који је стационирао у Луци Боке, упркос заповиједи, ненадно је кренуо с намјером, да се придружи ратним бродовима, усидреним пред Ђеновићима — Баошићима — Бијелом. Након узалудне претходне опомене „да одмах стане“ отворила је батерија у Кутима против њега ватру и након неколико хитаца погодила га гуним поготком (можда заповједнички мост, средину бродског трупа).

С пожаром у нутрини, очито оштећен, извукао се је брод у залив Ђеновићи, а да није узвратио паљбом.

Колико се могло установити, био је убијен један морнар, а 5—6 рањено. Овај догађај је изазвао дубок утисак.

Након мало сати потпуно се је распала читава организација. Једно за другим прокрчили су пут свијест и разум. Бродови „Helgoland“ и „Novara“, као и десет торпиљарки, непосредно затим спустили су црвену заставу и повукли су се унутрашњи дио Боке према Перасту и Морињу. Њиховом примјеру, једно за другим, до ноћи су се придружили „Karlo VI“ и многи други бродови. Ноћ од 2 на 3 протекла је потпуно мирно.

3 ов. мј., око 8½ прије подне, стигла су у Боку три велика ратна брода, (класе надвојвода, који сачињавају трећу дивизију), и то „Erzherzog Ferdinand Max“, „Erzherzog Karl“ и „Erzherzog Friedrich“, праћени од око десет мањих јединица под заповједништвом једног више-адмирала.

За 10 сати ујутро истога дана била је поновно наређена безувјетна предаја бродова под пријетњом присилних мјера. До присиле ипак није дошло, јер су се око 9 сати прије подне, мало након доласка горе наведених бродова у Боку, покорили сви још побуњени бродови и скинули црвену и бијелу заставу. Одмах затим био је успостављен потпуни мир и услиједило је поновно преузимање заповједништва са стране морнаричких официра.

Око подне заповједништво ратне луке и ја вратили смо се у Херцегнови, а пучанство које се читаво вријеме понашало мирно и узорно, повратило се је својим кућама. Сви коловође били су одмах ухапшени а затим у овдашње тврђаве затворени. Једном од њих, некому Антуну Сесан точно Sessa (причувни морнарички заставник), подријетлом из Дубровника успјело је побјећи авионом, како се нагађа, у Италију.

Одмах је била проведена најстрожија истрага, и како сад дознајем, provedба пријеког суда повјерена је Њ. Екселенцији заповједнику ратне луке, артилеријском генералу фон Гусеку којему је гласом превишње одлуке Њ. Ц. и К. Апостолског Величанства од 3 ов. мј. било предано заповједништво над свим ратним бродовима у ратној луци, са додатком, да у овом случају има отпасти иначе потребно вишње одобрење изречених осуда.

Изволите, Ваша Преузвишености, примити израз мојег најдубљег поштовања.

Pres. 8 / II 1918.

№ 6 / geh.

Дворски савјетник,
управитељ Котарског поглаварства
Будисављевић.

Br. 161 / Res.

Херцегнови, 4. II. 1918.

Његовој екселенцији

Господину грофу Марију Атемс од Светог Крижа, стварном тајном савјетнику ц. и к. намјеснику краљевине Далмације итд. итд. итд.

Задар

Ваша преузвишености,

Додатно мојем данашњем извјештају, број 160 / Res., част ми је Вашој преузвишености јавити слиједеће:

Према једном, мени повјерљиво стиглом, саопштењу запо-
вједништва ратне луке, у току досад проведених извида изишле
су на јаву неке симптоматичне појаве, које дају слутити, да су
неки од најрадикалнијих елемената покрета морнара — у ка-
снијем току — настојали истоме дати држави погибелан правац.

Без обзира, што је један корветски капетан на броду једног
ратног брода тешко рањен, а неколико морнаричких официра на
другим бродовима лако рањено од непокорних морнара, био је
ухваћен један радио-брзојав, упућен Италији, који је — против-
но беспријекорном држању цивилног пучанства — јављао опћи
устанак у читавој Боки Которској.

Не би се такође смјела напросто одбацити претпоставка,
да одбјегли резервни заставник припада оној врсти људи, који
су били у вези с момчади торпиљарке бр. 11, која је своједобно
побјегла у Италију (након везивања официра).

Наравно разјашњење свих ових околности придржано је
истрази, која је у току.

Изволите, Ваша Преузвишености, примити израз мог нај-
дубљег поштовања.

Pres. 8 / II 1918.

№ 7 / geh.

Дворски савјетник,
управитељ Котарског поглаварства
Будисављевић.

Шифрирани брзојав

Преузвишеност намјесник

З а д а р

Ерцегнови 307 30 10 1 20

Његова ц. и к. Висост надвојвода Карл Стјепан данас у 5
сати стигао посебним возом, да по налогу Њ. ц. и к. Апостол-
ског Величанства црпи потанка обавјештења о побуни.

Pres. 11 / II 1918.

№ 8 / geh.

Дворски савјетник
Будисављевић

Високорођеном господину дворском савјетнику
Владимиру Будисављевићу пл. од Приједора, управитељу
Котарског поглаварства, витезу Е. К. О. итд. итд. итд.

Х е р ц е г н о в и

Према усменом налогу Ваше Високородности част ми је
извијестити, на темељу извиђаја, које сам црпио на лицу мје-
ста, о држању цивилног пучанства за вријеме посљедњих дога-
ђаја: нема никаква знака претпоставци, да би пучанство Боке —

осим можда појединих особа које су у пријатељству с морнарима — било што унапријед знало о намјерованој побуни морнара. Доиста већ дуже времена морнари су се примјетљиво тужили и на јавним мјестима (на улици, у гостиони) на дуго трајање рата, на храну, на то што многе жене морнаричких официра бораве у ратној луци, затим на непрестани све већи опсег трговине размјеном живежних намирница и друго, али пучанство није давало важности овим изразима незадовољства, нарочито код морнара, који показују велику склоност претјеривању, опетовано је долазило до бучних призора, који су обично пролазили без посљедица.

Потписани је пропутовао мало дана прије него је букнула побуна мјеста Баошићи, Ђеновићи, Кумбор, а није опазио код пучанства ни најмањи покрет, иако је у сваком овом мјесту имао више повјерљивих особа, које би га биле сигурно упозориле, да су о таквој погибелји што знале.

Тек на 30 јануара о. г. два крчмара у Кумбору могли су разумјети по живахном расправљању морнара, који су пили у њиховим дућанима, да је у плану за 3. фебруара 1918 нека демонстрација. Оба су о том по својој дужности одмах јавили слиједећег дана заповједнику жандармеријске постаје у Каменарима вахмајстеру Гргуревићу, који је тога дана дошао у Кумбор. Ни један ни други нису могли установити у чему би се демонстрација имала састојати, односно што би се истом хтјело постићи.

Да је пучанство, барем оно Баошића, Бијеле и Ђеновића, било посве изненађено од 1. фебруара о. г., проистиче из околности, што првог часа, кад су се чули поклици „Хура“ с побуњених лађа, највећи дио бијаше помислио, да је морнарица са „Хура“ примила вијест о некој новој побједи или склапању мира.

Кад се касније сазнало, да је настала побуна, пучанство је обузело опће запрепаштење и дубока бојазан, да морнари, који су ради неких крађа почињених у задње доба били од општењеника доведени у везу с истима, не би сада без запреке пљачкали и по вољи господарили.

Можда су упркос томе, поједине особе цивилног пучанства, у колико им је покрет приказан као проста демонстрација за мир и побољшање материјалног стања, симпатизирале с морнарима и то баш нетко, ради пријатељских односа према појединим морнарима, други због својих социјалистичких идеја или из жеље за миром, ипак ја нисам могао нигдје наћи доказа, да би ове симпатије биле дошле до изражаја у одобравању или пристајању уз жаљења вриједне догађаје. Ни ц. к. жандармерија није у овом правцу против никога ништа немало опазила.

Свакако дозволите ми да предложим:

1) Да се до даљњег затвори гостионица у Баошићима (ресторан Вицка Вучетића), гдје су се обичавали састајати многобројни морнари; 2) Да се у свим мјестима дуж обале Херцеговога (Игало, Топла, Херцегови, Мељине, Зеленика, Кумбор, Ђеновићи, Баошићи и Бијела), затим у Тивту, Ластви и Росама до даљњег забрани точење жестоких пића; 3) Да се у свим овим мјестима ограничи полицијски сат затварања локала.

Херцегови, 7 вељаче 1918.

Јарослав Бухар,
ц. к. полицијски виши комесар.

Бр. 8 / 54

Le Temps

11 коловоза 1918 г. У славенској Аустрији
Побуна војника и морнара

Један дописник приопћује нам преглед слиједећих догађаја. Извор је сасвим поуздан.

Buchs 4 коловоза. Новости које нам има неколико дана доносе путници и дезертери из Аустрије, побућују у нама вјеру, да револуција у старој Хабзбуршкој Монархији поприма свој правилан ток.

Након удружења разних парламената и народних заступника, у којима су изабрани заступници Чехословака и Југославена прогласили право народа да своје саставне дијелове уједине у независну демократску државу слободну од њемачког и маџарског старатељства и објавили борбу за постигнуће тог циља, револуционарни покрет почиње као терористички покрет особито међу југославенским пучанством и међу војницима тих народности.

Одржаване су разне скупштине против угњетавања од стране њемачких трупа, које су распоређене по разним мјестима, да би пружиле своју помоћ беспомоћним аустријским властима. Скупштинама су присуствовали наоружани сељаци, чак и жене. Јављају о крвавим сукобима у разним мјестима као и дјелима саботаже на мостовима, жељезницама и рудницима. Од особите су важности револуционарни немири у војсци, који се простиру од Јадранског Мора до Румуњске.

Прије кратког времена побунила се 29. пуковнија у Белој Цркви у Темишварској жупанији. Бише официра је убијено, град је заузет, а у сугласности с пучанством постављена је опћинска управа која се састоји од војника. Из Темишвара су послали расположиве трупе против побуњеника, али ипак до борби није дошло. На велико изненађење становника догађај се добро свршио и побуњеницима је било опроштено.

Један батаљон 22. линијске пуковније у Мостару у Херцеговини побунио се и придружио становништву тога града, прете-

стирајући због несташнице хљеба. Будући да су војници одбили да пуцају против грађана, читав је батаљон добио 12 дана затвора.

Као сигурно причају да је у Бељаку, кад су Нијемци про-путовали на путу за талијански фронт дошло до више сукоба између њих и војника 7 линијске пуковније. Касније су такође на самом фронту аустријски војници више пута опљачкали њемачка складишта, а затим запалили, да би се домогли живежних намирница и одијела, која су се у њима налазила, а која су била боља од оних што су имале аустријске трупе.

Још опаснија је терористичка дјелатност војника на одсуству. Многе њихове, добро оборужане чете скривају се у многим предјелима, а пучанство их опскрбљује. Ове формације које неће да се врате на фронт познате су под именом „зелени кадер“. У Бачкој између Дунава и Тисе, један такав кадер је запосјео село Бегеч на Дунаву након што је побио замјеника градоначелника, жандармерију и полицијске чиновнике. Власти су додуше успјеле да им одузму село, али нијесу ухватиле „зелене“ чији се шанчеви налазе у кукурузним пољима у околици села. Најзначајнија група „зелених“ налази се у Крбовој Лици и у Петровој Гори, на граници Далмације — Хрватске и Босне. Кажу да их сигурно има 8000. Апсолутни господари читавог једног подручја задржавају влакове и испражњују сваки војнички влак, а да им се наоружано одјељење тих влакова није усудило ни приближити. Побуне у морнарици су још чешће и погубљеније.

Током 1917 г. било их је више у Пули као и у Шибенику. Морнари из Истре, Хрватског Приморја и Далмације, најприје су се бунили због недовољне исхране, а затим ради уједињења свих Јужних Славена у једну независну државу.

Познато је да су ти побуњеници укрцани на бродове, одведени у Шибеник и стављени пред ратни суд, али се не зна за пресуду.

Крајем 1917 г. било је побуна на више бродова. Око 10 аспираната, који су хтјели спријечити побуњенике да се здруже с момчади других бродова, били су бачени у море. Заповједник једног брода доживио је исту судбину. Ова побуна се свршила, кад је министар морнарице зајамчио да ће свима бити опроштено. Неколико коловођа било је послато на фронт и то је било све. Ипак је незадовољство остало. Постепено се јавља немир код Славена, а такође и код мађарских и њемачких морнара. Протестирали су због слабе опскрбе, због поступка официра и због продужења војне у Русији.

Војници су били за Русе и захвални Русима, што су прогласили право народа на самоодређење и вјеровали су да Њемачка продужује рат с циљем да једног Вилхелмовог сина по-

стави на балтички пријесто. Морнари читаве морнарице договорили су се да отворено прославе 1. вељаче у Пули и Котору.

Претпостављени су били о томе обавијештени и подузели су мјере сигурности. Дио муниције био је искрцан, а војници, који су се сматрали покретачима, ухапшени. Али официри нијесу имали довољно снаге да зауставе ток догађаја. 1. вељаче 1918 год. букнула је побуна у луци Пули. У Боки Которској „St. Georg“, који је стајао у луци Тиват, подигао је управо у подне бијелу и црвену заставу и испалио салве из свих топова. Пуцало се у официре, који су пуцали у морнаре. Један официр је убијен, а многи су рањени и коначно су били сви официри разоружани и затворени, међу њима контраадмирал Ханса, командант Боке и његов штаб, и командант „St. Georga“. Остали бродови одговорили су пристајањем и то: „Monarch“, „Kaiser“, „Franz Josef“, „Karl VI“, „Rudolf“, „Gäa“, „Tatra“, „Balaton“, „Csepel“, „Cairo“, „Satelit“, 15—20 малих торпедних ловаца, 15—20 разарача итд. Обалне батерије: Кумбор, Кобилица, Конеле и логор црногорских заробљеника придружише се револуционарима. Ови посљедњи свладаше жандармерију и спријечише напад пјешадије. Само један дио момчади „Novare“ одбио је да се придружи страни револуционара. Овај је брод био под заповједништвом капетана Нистија, сада шеф команданта ескадре и њемачких официра. Заповједник овог брода послужио се лукавством. Он је сакупио побуњенике, 250 на броју, и изјавио им да су слободни и дозволио сваком који не жели служити да се искрца.

Сваки брод и свака батерија скупа су изабрали један комитет „Совјет“. Централни комитет смјестио се на броду „St. Georg“ и преузео вођство побуне. „Novara“ и подморнице су остале неутралне. Тада је заповједник Херцегновога поставио побуњеницима ултиматум и изјавио да ће против њих послати пјешадију и све их потопити. Ултиматум је одбијен. Слиједио дана једна обална батерија, која није судјеловала у побуни, позвала је „Rudolf“ да скине црвену заставу. Тај налог није био извршен. „Rudolf“ је изјавио да је приправан за борбу, али није могао досећи тврђаву, која је била високо смјештена. У часу, када је „Rudolf“ кренуо у правцу „St. Georga“, погођен је великим метком. Букнуо је пожар, али је брзо угашен.

Тога дана се „Novara“ у пратњи неколико њемачких подморница и торпиљарки повукла према улазу у луку. На овим јединицама се организовала странка противна побуни, али је била врло слаба и није имала већег значења. Међутим је момчад водила пропаганду међу копненом војском и лучким радницима.

Адмирал Његован упутио је побуњеницима писмо у којем им обећаје да ће опскрба у будуће бити боља, да цар Карло жели такође мир, али да се тај не може постићи, јер њихови

непријатељи неће да о томе ништа чују. Писмо није имало успјеха. Побуњеници су се надали да ће се пјешадијски пукови који су се налазили у околици придружити њиховој страни. Тога дана је стигао 32 пјешадијски пук, који је имао поћи у Албанију, и добио је налог да напане побуњенике. Војници су то одбили и бацили оружје. Њемачки пукови који су били позвани у помоћ, опколише пук, који је био интерниран.

У вечер је заповједник луке тражио примирје од побуњеника увјеравајући их, да ће се брзојавно ставити у везу с Прагом, Бечом и Загребом и да ће им дозволити, да дођу у везу са заступницима својих народности. Приједлог је био прихваћен и састављени су брзојави на заступнике народности, али су побуњеници одбили да преговарају с министром морнарице. Они су покушали послати радио-брзојав, али је исти ухваћен од адмирала Његована код станице Херцегнови.

Побуњеници су опазили да су прекинуте њихове везе с унутрашњошћу земље.

Након ових догађаја брод „Gäa“ је јавио да се је њемачка и мађарска момчад почела извлачити. Намјеравало их се одвести, али је то било неоствариво, јер се морало претпоставити, да ће доћи јаке јединице из Пуле и вратити их натраг. Од тога часа успјех побуне је постао веома двојбен и она је стварно била угушена. Дезертери који су нам саопћили ове појединости не знају за судбину својих другова.

217 P 3025 / д — 5,
1918. г.

Заповиједајући генерал
у Босни и Херцеговини
и Далмацији

Бр. 4027 Res.

Далматинском намјесништву

З а д а р

Сарајево 17 рујна 1918
А. О. К. Бр. 147.709 из 1918

Ових дана почиње у суду Заповједништва ратне луке у Котору расправа због догађаја у морнарици у мјесецу вељачи.

Из нужних војних, а такође и политичких разлота сматра се потребним не дозволити у новинама било какву вијест о расправи, која ће се водити уз искључење јавности.

На доброхотно знање с молбом да се сходно томе даду упутства цензорима новина.

Шаље се Далматинском намјесништву у Задру, Б. Х. Зе-
маљској влади у Сарајево, Обалном одј. заповједништва Далма-
ције Сјевер. (Н. О.) Н. О. Дубровник, Херцегнови, Задар —

За команданта
(потпис нечитљив)

Расположено према предњем под Р. 2948
ех 1918 726/918.

„Narodni list“ — година LVII. бр. 48., — Задар 10. листо-
нада 1918.

Наши морнари пред војничким судом у Котору

И задњи број „Народног листа“ био нам је заплијењен. И
та нас је заплена до дна срца заболела; више него 50 других
скупа. Јер се није радило ни о каквом револуционарном чланку
о југословенском питању, ни о каквом крвавом нападају на
Тису, или другог сличног за нас Јужне Славене злочиначког
државника. Заплијењеним чланком заговарала се је само једна
сасвим племенита и блага мисао: да се у Далмацији путем пе-
тиције на Њ. В. нашег краља напрешно покрене акција за аболи-
цију процеса, евентуално за помиловање оних 390 наших
морнара, који стоје пред војничким судом у Котору, а за чији
живот свака се данас боји и стрепи.

Ми се чудом чудимо, да нам се је што такво могло заплије-
нити. Елементарно право петиције није нам било занјекано
ни у доба абсолютизма, ни у Стиргково окрутно доба почетком
овог рата, када је терор владао широм Далмације. А нијече нам
се данас, и то баш у часу мировних понуда Вилсону, у часу кад
и у Берлину, и у Бечу и у Пешти већ сами увиђају, да се даље
силом и бајунетам не даде владати и тлачити народе и да нова
времена једнаке народне и социјалне правиче захтијевају и нове
начине владања и нових погледа и у схваћању самих политич-
ких погријешака, које у патриотичном заносу појединци могу
починити, ма били ти слободни грађани или војници.

С тога ми најодлучније просвједујемо проти овој заплијени
и нисмо вољни нијемо покорити се несмишљеном полицајском
диктату, ма и главе нас запало.

Дубоко увјерени да ми као новинари вршимо непобитно
своје право и свету дужност прама нашој обтуженој браћи —
позивљемо опет све виђеније родољубе по Далмацији нека купе
подписе на петиције за краља у гори наведеном смислу. Сигурни
смо да ће наш Сплит — средиште земље и богат младим и агил-
ним родољубним силама — ставити се на чело ове хуманитарне
акције и да ће она успјети.

А за успјех нам јамчи и сама превишња особа, нашег вла-
дара, који нам је амнестијом дне 3 српња п. г. открио своје злат-

но срце и свој проницави ум, те отрао толики суза и у Далмацији. Он хоће да буде владар мира и љубави, а не сржбе и мржње. Он хоће да предобије народе и својом добротом те нигдје не допушта да завлада окрутност. Он је и ових дана, вршећ своју владарску повластицу аболирао цио процес проти пољским легионашима, обзиром на жртве што су у овом рату наша браћа Пољаци допринијели.

А што нисмо ми у Далмацији у овом рату и жртвовали и препатили? Само један владарев поглед на Сочу, на вјешала, на тамнице тамне, гдје отрунуше толики невини синови Далмације, на гробове наших селија и вароша, у које легаше хиљаде изгладњелих и оцијеђених бића — а да друге наше муке и жртве сада не спомињемо — један сами летимични владарев поглед на измучену Далмацију, бити ће достатан не само за аболицију морнарског процеса у Котору, него још и за десет других кад би то био случај.

Али треба макнути се, треба упозорити владара на ране, које нас муче и које хоће да покрије тврди оклоп окрутног...

Ми смо тврдо увјерени, да вапај који ће се из Далмације подигнути за аболицију морнарског процеса у Котору неће остати глас вапијућег у пустињи.

Али журимо се! Живот 390 синова Далмације стоји на коцки!

Наведени документи доносе неке детаље који ће сигурно изазвати нове дискусије око споменутих догађаја. Ту је у првом реду питање застава. Которски поглавар извјештава да су морнари истакли црвену и бијелу заставу и да нијесу скинули заставу ратне морнарице. У наставку свога извјештаја тумачи симболику сваке заставе, која је прилично разборито конструирана и одговара отприлике израженим тежњама морнара. Чланак из „Le Temps“ такође наводи да су морнари извјесили црвену и бијелу заставу, док не говори ништа о скидању заставе аустроугарске морнарице. Није ми, нажалост, познато, како о томе пише у службеном извјештају који се налази у дјелу Ханс Сокол Хуга: Österreich-Ungarns Seekrieg 1914—1918, али, ако се тај извјештај слаже с исказима учесника да је била извјешена само црвена заставка и скинута аустроугарска ратна заставка, онда је без сумње тако и било.

Извјештај которског поглавара говори нам више него што смо до сада знали о активности цивилних власти и Команде луке. Заправо тај извјештај говори највише о активности Команде луке и управних власти у Боки Которској, а о свему другоме само онолико колико је сам поглавар опазио, односно од Команде луке или својих најближих сурадника сазнао. Артиле-

ријски генерал фон Гусек, командант ратне луке, био је, према извјештају, организатор акције против побуњеника и успјешно је доконтрао. Признаће за то дало му је и „Његово Апостолско Величанство“ тиме што му је привремено предало команду над свим бродовима у луци и проведбу пријеког суда.

Од осталих појединости значајна је она о доласку надвојводе Карла-Стјепана, да црпи обавјештења о побуни. Она потврђује већ познату чињеницу да је двор веома озбиљно схватио и придавао велику важност овом догађају.

Познато је да је читав комплекс економских и политичких (социјалдемократска пропаганда за мир, утјецај Октобарске револуције и борба потлачених народа Аустроугарске за своје национално ослобођење) разлога изазвао ову акцију. Наведени документи стављају у први план економске разлоге и жељу за миром као узрок побуне, док не говоре о неким изразито наглашеним политичким циљевима које би побуњеници постављали. Тек у додатку свом извјештају, которски поглавар јавља да је ухваћен радио-брзојав упућен Италији, који је „јављао опћи устанак у читавој Боки Которској“, па на основу тога закључује да су „неки од најрадикалнијих елемената покрета морнара, у каснијем току, настојали истоме дати држави погибелан правац“. Овај брзојав, према томе, свакако потврђује мишљење да су неки побуњеници хтјели успоставити везу с Антантом и да је то покушано и мимо централног комитета, ако је тачна изјава Шиме Ујдура према којој је централни комитет био закључио да се брани и у „оном случају, ако би можда Антангина флота покушала да продре к нама“ (страна 255).

Извјештај которског поглавара не спомиње никакав хитац, као почетак побуне, као ни службени извјештај у дјелу Сокол Ханса⁵⁾. Вјеројатније би било према томе да хитац није уопће био испален. Остаје ипак, отворено питање, какав је био тај „претходни знак“ о коме се у извјештају которског поглавара говори.

Појединост у извјештају, да је цивилно становништво било сасвим необавијештено о побуни и да се за вријеме побуне држало пасивно, потврђује закључак д-ра Чулиновића, да грађанство није „показало никаквог знака сурадње с побуњеним морнарима“ (цит. дјело, стр. 69).

Чланак из „Le Temps-a“ говори о разним побунама у аустроугарској војсци, о зеленом кадеру и највише о побуни морнара у Боки Которској. У њему сигурно има претјеривања, али његово највеће значење лежи у томе што нам доказује да су

⁵⁾ Према наводима у књизи д-ра Чулиновића, стр. 73.

ови догађаји имали већ толики публицитет, те су се, уза све мјере предострожности, које су вршили управни и војни органи централних сила, пробијали и изван граница њихових земаља.

Новине које су излазиле у Далмацији 1918 г. нијесу могле написати ни један редак нити о самој побуни, нити о суђењу побуњеним морнарима, које је услиједило одмах послје угушења побуне, јер је цензура плијенила без милости сваку такву вијест. Ова забрана писања протегла се и на оно суђење које је имало започети 16 IX 1918, а које је обухватило око 390 морнара и подофицира. О тој забрани говори допис што га је „заповиједајући генерал за Босну, Херцеговину и Далмацију“ упутио Намјесништву за Далмацију, а да је та забрана била стриктно проведена, доказује двострука забрана „Народног листа“ због тога што је штампао напријед донесени чланак, који потврђује да је побуна имала јак одјек међу становништвом Далмације и да га се тешко дојмила прва пресуда ратног суда.

Непозната ми је и недоступна готово сва страна литература о побуни бокоборских морнара, а немам при руци ни добар дио домаће литературе, коју сам прије неколико година читао, па нити могу, нити хоћу да доносим неку оцјену, или суд о наведеној акцији. Изнијети ћу само неке сумње које су у мени изазвали наведени документи, па и сама изјава Шиме Ујдура, кад сам је послје тога пажљиво прочитао и уклонио све што је у њој сувишно.

Размишљајући о побуни бокоборских морнара, увијек сам долазио у недоумицу, како објаснити и протумачити неактивност и неодлучност коју је централни комитет показао откако је преузео власт на бродовима, па до трагичног свршетка побуне. Никако се нијесам могао задовољити објашњењем да би томе био једини разлог нејединственост у погледима или помањкање перспективе о циљевима побуне код самих чланова централног комитета. У околностима једне тек започете револуционарне активности, одлучни појединци имају велике могућности да покушају остварити своја радикална стремљења, предлажући најрадикалније мјере, па, ако се оне не прихвате, подузимањем самосталних радикалних акција. Таквих појава није било у централном комитету бокоборске побуне (осим Сесанова приједлога да се исплови и његова бијег авионом). Претпостављам стога, да је морнарско руководство поставило као основни и једини циљ побуне демонстрацију за мир и да није ни мислило, па ни хтјело подузимати ништа више од те формом револуционарне демонстрације. Отуда сигурно и један од узрока каснијој неодлучности и неактивности морнарског руководства.

(Напомињем да су такву врсту активности т. ј. активну борбу за мир, пропагирале социјал-демократске странке у Европи).

Вјеројатно је и због таквог свог става морнарско руководство одбило Сесанов приједлог, да се исплови и пријеђе на страну Антанте, који приједлог, не улазећи овдје у расправу о могућностима његова остварења, био је свакако најрадикалнији, а за потлачене народе у Аустроугарској Монархији који су се борили за своју слободу и најсврсисходнији.

Динко Форетић